

CZESŁAW GRAJEWSKI* – WARSZAWA
HELENA LINN** – WARSZAWA

FUNDACJA MUZYCZNA KS. JANA BRODOWSKIEGO CRL (1675)

MUSIC FOUNDATION OF REV. JAN BRODOWSKI, CRL (1675)

Abstract

The article is an edition and analysis of the text of the foundation act of the instrumental ensemble at the Corpus Christi Church in Krakow. The foundation was established in 1675 by a canon regular – Rev. Jan Brodowski. He instructed the 6,000 Polish florins he received as an inheritance to invest in landed estates, and the expected annual income of 420 florins was to provide fees for four instrumentalists. These musicians were required to attend Mass on certain days of the year. The foundation bequest regulates their duties in detail.

Keywords: music; Lateran canons regular; Krakow; monastery

Translated by Marek Robak-Sobolewski

Streszczenie

Artykuł jest edycją i analizą tekstu aktu fundacyjnego zespołu instrumentalnego w kościele Bożego Ciała w Krakowie. Fundację w 1675 roku utworzył kanonik regularny – ks. Jan Brodowski. Otrzymane w spadku 6000 florenów polskich polecił zainwestować w dobra ziemskie, a spodziewany dochód roczny w wysokości 420 florenów miał zapewnić honoraria dla czterech instrumen-

* Czesław Grajewski – prof. dr hab. nauk humanistycznych, Instytut Historii Sztuki, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego

e-mail: cz.grajewski@uksw.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0002-2692-8232>

** Helena Linn – dr nauk humanistycznych, Instytut Historii, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego

e-mail: h.karczewska@uksw.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0003-4598-4384>

talistów. Byli oni zobowiązani do uczestnictwa w Mszach św. w określone dni w roku. Zapis fundacyjny szczegółowo reguluje ich obowiązki.

Słowa kluczowe: muzyka; kanonicy regularni laterańscy; Kraków; klasztor

Rozwój kultury, zwłaszcza wysokiej, artystowskiej, wymaga mecenatu. W utrzymaniu znaczącej pozycji społeczno-politycznej możnowładców niezwykle istotne było propagowanie ich wspaniałości i potęgi, do czego sztuka nadaje się wyjątkowo dobrze¹. Ośrodkami szczególnego promieniowania sztuki od dawna były rezydencje królewskie, magnackie i szlacheckie oraz centra religijne, zwłaszcza katedry i klasztory. Niektórzy duchowni, szczególnie zakonnicy, na cele muzyki kościelnej przeznaczali w formie daru (fundacji) niemałe niekiedy środki finansowe, którymi na skutek rozmaitych wydarzeń (np. otrzymanymi w spadku) dysponowali. Z nich wynagradzani byli muzycy, którzy kreowali muzykę podczas nabożeństw, zgodnie z postanowieniami fundacji. Źródła archiwalne, jak również tradycja, przekonują, że także kanonicy regularni laterańscy przywiązywali istotną wagę do rozwijania kultury muzycznej i jej promocji, poprzez m.in. powoływanie fundacji.

W niniejszym studium uwaga zogniskowana zostanie na takim właśnie przypadku. W 1675 roku kanonik regularny laterański kongregacji krakowskiej, ks. Jan Brodowski, za zgodą kapituły generalnej przeznaczył wyjątkowo hojny dar – 6000 florenów polskich – pozyskanych z rodzinnego patrimonium na zapewnienie muzyki instrumentalnej podczas głównych świąt i uroczystości w kościele Bożego Ciała na krakowskim Kazimierzu. Ten akt stanowi centrum rozważań prowadzonych w niniejszym artykule², jednak trzeba dodać, że ks. J. Brodowski nieco później (w 1679 roku) ustanowił drugą fundację muzyczną, przekazując czynsz w wysokości 170 florenów *pro musica Ecclesiae Sacratissimi Corporis Christi diebus solemnibus*³.

Ksiądz Jan Brodowski, syn Jana, urodził się około 1630 roku. Pochodził ze szlachty wielkopolskiej, amatorsko uprawiał muzykę. W 1654 roku wstąpił do zakonu w klasztorze krakowskim, gdzie w lipcu 1655 roku złożył śluby zakonne⁴. Studia teologiczne odbył z przerwami w związku z najazdem szwedzkim. Świecenię kapłańskie przyjął 16 kwietnia 1661 roku w Krakowie⁵. W latach 1665-1669

¹ Por. I. Bięnkowska, *Mecenat muzyczny Radziwiłłów w XVIII wieku – od Karola Stanisława do Karola Stanisława „Panie Kochanku” Radziwiłła*, „Rocznik Lituaniści”, 1 (2015) s. 172.

² Archiwum Klasztoru Bożego Ciała w Krakowie (dalej: ABC), ms. B. 35, *Miscellanea 1518-1838*, s. 69-72. Autor składa należne podziękowanie ks. Kazimierzowi Łatakowi CRL za udostępnienie oryginału tekstu fundacji, zachętę do napisania niniejszego artykułu i konsultacje w trakcie pracy nad nim.

³ Biblioteka Jagiellońska, ms. 3742 III, S. Ranatowicz, *Casimiriae Civitatis Urbi Cracoviensi Confrontatae, Origo. In eaque Ecclesiarum erectiones et religiosorum fundationes nec non series vitae res gestae praepositorum Conventus Canonorum Regularium Lateranensium S[ancti] Augustini ad Ecclesiam Sacratissimi Corporis Christi descriptae*, k. 53v-54r.

⁴ ABC, brak sygn., *Memoriale Fratrum et Benefactorum Defunctorum Congregationis Canonorum Regularium Lateranensium*, s. 30.

⁵ Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie (dalej: AKMKr), *Liber Ordinandorum*, t. IV, s. 195.

pracował w klasztorze w Kraśniku, następnie w Suchej Beskidzkiej (1670-1672) i w Krakowie (od 1672 roku). W 1675 oraz 1679 roku w Krakowie pełnił obowiązki kalkulatora⁶. To właśnie wówczas powstały obie fundacje. W roku 1681 został przeniesiony do klasztoru w Wolbromiu. Po śmierci tamtejszego prepozyta, ks. Tomasza Augustyna Domaradzkiego (3 października 1681 roku) został mianowany najpierw administratorem klasztoru⁷, a następnie prepozytem. W 1683 roku zrezygnował jednak z urzędu i powrócił do Krakowa⁸. W tym samym roku został przeniesiony do Kłobucka i tam, do 1685 roku, zajmował urząd przeora konwentu⁹. Od 1685 roku przebywał w Krakowie, gdzie zmarł 26 stycznia 1689 roku. Po jego śmierci owe 6000 florenów przeszło na własność klasztoru¹⁰.

Zgodnie z wolą darczyńcy, muzykę podczas świątecznych nabożeństw miała kreować kapela wyposażona w instrumenty muzyczne. W wysokim stopniu prawdopodobieństwa impulsem do powołania tej fundacji było uzdrowienie darczyńcy z paraliżu, którego doznał w 1672 roku podczas pobytu w klasztorze krakowskim. Ciężka choroba ustąpiła po pół roku za wstawiennictwem bł. Stanisława Kazimierczyka. Przeświadczenie ks. Brodowskiego o cudownym uzdrowieniu znalazło wyraz w ufundowaniu w 1672 roku przez niego obrazu wotywnego (tablica 55 x 53 cm), na którym widnieje ołtarz bł. Stanisława¹¹ oraz napis ujawniający okoliczności uzdrowienia¹².

Tekst muzycznej fundacji został spisany na dwóch pergaminowych kartach¹³, w chwili pisania niniejszego artykułu zabezpieczonych konserwatorsko. Niestety, ubytki w materiale pisarskim i zastosowana technika ratownicza utrudniają obecnie odczytanie treści w pełni. Dokument nie był dotąd publikowany¹⁴.

⁶ ABC, brak sygn., *Acta Capituli Generalis Conventus SS. Corporis Christi Casimiriae ad Cracoviam Canonicorum Regularium S Augustini ab A.D. 1628*, k. 27.

⁷ K. Łatak, *Kultura książki w wolbromskim klasztorze kanoników regularnych laterańskich w czasach nowożytnych*, „Echa Przeszłości”, 11 (2010) s. 78.

⁸ Por. K. Łatak, M. Pęgiel, *Kronika Stefana Ranatowicza*, Łomianki 2017, s. 73.

⁹ K. Łatak, *Klasztor kłobucki. Przestrzeń – ludzie – aktywność – kultura*, Łomianki 2022, s. 160.

¹⁰ Ranatowicz, *Casimiriae Civitatis*, k. 58.

¹¹ S. Ryłko, *Droga do kanonizacji bł. Stanisława Soltysa zwanego Kazimierczykiem*, Kraków 1997, s. 65.

¹² „A.M.D.G. et Sanctorumeius honorem roku pańsk. 1672 Xiądz Jan Brodowski zakonnik klasztoru tego będący od Pana Boga na zdrowiu tak ciężko nawiedzonym że przez pułoka z łoszka nie wstając żadnym członkiem władnąć nie mógł, bo go karmić y poić kto inszy musiał, spać dla bólu prawie nigdy nie mógł. Gdy się do grobu B. Stanisława Kazimierczyka przez Mszą św. od iednego kapłana tegoż zakonu odprawioną a przez ręce y nogi z wosku ofiarował, zaraz poprawę na zdrowiu swym uczuł a potym do zdrowia cale przyszedłszy tę tablicę metalową na wieczną pamiątkę, za dobrodziejstwo uznał tego błogosławionego Sługi Bożego, zawiesił”. S. Krzysztofowicz, E. Śnieżyńska, *Obrazki wotywnie z kościoła Bożego Ciała*, „Polska Sztuka Ludowa”, 1 (1967) s. 37; Łatak, Pęgiel, *Kronika Stefana Ranatowicza*, s. 35.

¹³ ABC, ms. B. 25, *Miscellanea 1518-1838*, s. 69-72.

¹⁴ Jedynie dość swobodne tłumaczenie tekstu fundacji w: Ł. Kątny, *Kultura muzyczna Kanoników Regularnych Laterańskich Prepozytury Bożego Ciała i wybranych klasztorów kongregacji krakowskiej w latach 1405-1795*, Warszawa 2016, s. 96-97 [rozprawa doktorska, UKSW, egzemplarz w Bibliotece UKSW].

In Nomine Dⁿⁱ
 Soli Deo honor & gloria Amen.
 Actum in Contu Ssmi Corporis Chstⁱ in Reg^{is} Sat'
 Calimiriæ ad Crac' tempore Capituli G^{neralis} Anno
 Domini 1675. Die Octa Julij.

Quoniam Omne Gous bonum a Deo Optimo Maximo acceptum esse nequit nisi velle et scilicet intentione operetur. Idemque Corda magis quæ Deum et dona respicit et accipit, cum non Abel ex munere sed munera ex vobis possident. Proinde quidam Pater Canonicus Regularis Cracovien^{sis} Congreg^{is} N^{ost}ræ S^{an}c^ti Augustini in Cracovia Castimiriæ ad Cracoviam Proprius agnoscens Vocationem suam et quædam nihilque a se se posse; Voluntatem enim propriam resignavit in manibus Superioris sui. Præmissa super hoc Protestatione, quod nec potestatem nec Voluntatem habeat disponendi vel ordinandi de rebus et pecuniis, quæ secum una Communitate cebrant licentia a Reverendissimo et Religiosissimo in Christo Patre Vicario Nostro Cracovien^{si} Congregationis Nostre Proposito Generali Superiore suo obnoxie hunc litterarum periculis tenus hinc intranscripta Puncta tam in toto, quam in parte extunc in possessionem Juan Vni. Valorem et expeditum habeant. Et demum in Capitulo Generali Admⁱⁿistratis Patribus ac Fratibus Congregationis proponere et confirmare et libere dignetur. Cui quidem petitioni sua annuendo in Punctis Punctis intranscripta Puncta, proposuit confirmare una cum Dⁿⁱ Dⁿⁱ Vocalibus Subscripti propria manu. Sigillumque Communitatis Nostre poni mandavit. Quorum tenor est talis.

Siquidem Dⁿⁱ Patres Balno isto laudare D^{num} Deum in variis Musica Instrumentis iam in Organo Tubæ, iam in Fagiteo et Cythara iam in Tympano et Choro iam in Chordi, et Organo Ecclesiam instruat m^{ult}um. S. Joannes quoque Evangelista Dei Arcanorum Secretarius eximius olim et au ditas Voces in Cælo sicut Cytharedorum Cytharanti in Cythavis suis et in Organo. Dominus Deus in consuetudine etiam in veteri. Nec non in meo in Ecclesia militante et demum Voces receptum est. Ut ad imitationem Triumphantis idem Cui

Il. 1. ABC, ms. B. 35, Miscellanea 1518-1838, s. 69, fot. Cz. Grajewski

W poniższym tekście fundacji, w nawiasach okrągłych ujęto brakujące, domyślne słowa, zaś w kwadratowych rozwiązanie abrewiacji. Tekst pomiędzy gwiazdkami jest autorskim komentarzem/korektą.

- 69 -

**In Nomine D(omi)ni.
Soli Deo honor & gloria (A)men.**

Actum in Con[ven]tu S[anctis]s[i]mi Corporis Ch[ri]st(i) (C)an[onicorum] Reg[ulariorum] Lat[eranensis] Casimiriae ad Crac[oviam] tempore Capituli G(en)eralis Anno Domini 1675. Die 6ta Iulj.

Quoniam Omne Opus bonum a Deo Optimo M[a]x[i]mo acceptum esse ne(c)q(e) (...)vit, nisi recta et simplici intentione offeratur. Idemque corda magis [etia]m Victimae (...) dona respicit et acceptat, cum non Abel ex munerib[us] sed muna ex rebel ipsi plac(uer)unt. Provi[n]de[m] quidam Pater Canonicus Regularis Lateranensis Congr[egati]onis N[ost]rae Conventus S[acratis](sim)u[m] Corporis Ch[ri]sti Casimiriae ad Cracoviam Professor agnoscens Vocationem Suam R(eli)giosam, nihilque a se Uti Paupere Ch[ri]sti proprii haberi neque possideri. Nec testar(...)e re aliqua Vel disponi posse Voluntatem enim propriam resignavit in manibus Su(p)erioris sui. Praemissa Super hoc Protestatione quod nec potestatem nec Voluntatem (h)abeat disponendi Vel ordinandi de rebus et pecuniis, quae secum Una Communitat(e) cesserunt Licentia[m] a Reverendissimo et Religiosissimo in Christo Patre Victorino Weresczenski *poprawiono na:* Weresczjnski Congregationis N[ost]rae Praeposito Generali Superiore Suo obnixè humiliterque petit. Quae tenus haec infrascripta Puncta tam in toto, quam in parte ex tunc in posterum Suam Vim Valorem et effectum habeant. Eademque in Capit(u)lo Generali Adm[odum] R[evere]ndis Patribus ac Fratibus Congregationis proponere (c)onsum[um] are et Subscribere dignetur. Cui quidem petitioni Suae annuendo (...)em R[evere]n[di]ss[i]m[us] D[omi]n[us] infrascripta Puncta proposuit confirmavit Una cum R[everendissimis] D[omi]nis Vocalibus Subscripsit propria manu. Sigillumque Communicatis Nostr[i] (...)poni mandavit. Quorum tenor est talis.

Siquidem D[omi]ni Psaltes Psalmo 150 Laudare D[omi]num o[mne]s gent(es) in Variis Musicae Instrumentis iam in sono Tubae, iam in Psalterio et Cythara, iam in Tympano et Choro iam in Chordi et Organo Ecclesiam instruxit mihi (...)ntem S[anctus] Ioannes quoque Evangelista Dei Arcanorum Secretarius eximius olim as(...) auditas Voces in Caelo Sicut Cytharedorum Cÿtharisantiu[m] in Cytharis Suis (...) (an)gelos Tuba canentes, atque Animalia dicentia Sanctus Sanctus Sanc(tus) (D)ominus Deus Apo[calypsis] 4 retusit. Ideo non in merito in Ecclesia militante (...)ia consuetudine receptam est. Ut ad imitationem Triumphantis idem Car(men) eademque Voces

- 70 -

tanquam Echo de te(rra) (a)d Caelum ascendant, et resonent. Non cedit hac in parte N[ost]ra S[anctis]s[i]mi Corporis Ch(risti) Basilica aliis per Dei gratiam, qu[ibu]s magnifice a Sere[nis]simo Rege Casimiro M(ag)no fundata, Cura Vigilantissi-

morum Pastorum praeter caeteras qualitates dotes O(r)namenta quottidiano Choro idque duplici videlicet Religiosorum Canoni(coru)m et Saecularium Scholarium insignitur: Sed ut augeatur Domini Laus per (...)icorum Numerum, et illis qui Sola Voce canere solent, Conventus eiusdem (o)mnis addantur quoque Instrumentales Musici Sex Millia floren[orum] Polonica(lium) de Summa Patrimonii Suprascripti Confratris Nostri assignantur (...) quo sequitur mo(...)

Primo. Sex Millia (f)loren[orum] Pol(onicalium) de bonis Terrestribus in Vim Reemptionis ali[as] na Wyderka[uf] (...) pro quatuor Musicis Instrumentalibus locari debent a quibus Census (...) at Anno persolvetur ad manus Ad[modu]m R[evere]ndi D[omi]ni Sac(ri)stiani Eccl[esi]ae San(ctissimi) Corporis Christi V[i]d[elice]t Quadrinaginti Viginti Floreni Polon[icarum] Idemque duo R(a)thes Una pro Festo S[ancti] Joannis *nad tekstem:* Bapt[istae] Altera poro *pro* Festo Trium Regum. Qui quidem pro tempore exn(...)ae R[evere]ndus D[omi]nus Sacristian[us] hoc mun[us] ex Commissione R[evere]nd[i]ssimi Praelati demandatum hab(e)bit, Ut Infrascriptos Instrumentales Musicas (m)anu teneat. Iisdem praesideat et solaria quolibet Quartuali de manu propria V[i]d[elice]t Viginti quinque Florenos. Unicuique persolvat Sibi Vero residuos Viginti florenos quolibet Anno accipiat.

Secundo. Si aliquando Summam Principalem in alio loco reponi contogevit, a Cens(...)tavi(...) (...)une in aliis bonis Terrestribus mundis et liberis de Consilio R[evere]ndis(simi) Praelati a quo Supra modo locavi debet.

Tertio. Quelor(?) C(...)tq(..)[us] Censum (...) pud(...)e quocunque[m] Anno retinuerit neq[ue] persolverit, tu(nc?) R[evere]nd[i]ssim[us] Praelatus iure eundem Vindicare Uti Patron[us] Ecclesiae et Cura(t)us promitti(...) suis successoribus, neque alium Us(...).

Quarto. Musici Instrumentales Quatuor huiusmodi exiunt. Duo Fidicines, Tertius (T)ubicen Tubae corneae al[ia]s Kornecista, Quartus Tubicen Tubae Æneae, (alias?) QuartPuzanista.

Quinto. Off(...) illorum erit quolibet Festo Primae et Secundae Classis in Summo Sa(...) (c)um fuerit Statio Utri[us]que[m] Vesperis sonare. In D[omi]nicis

- 71 -

Vero Omnibus exceptis Quadragesimae Adventusque et in Festis Duplicibus Omnibus ad Populum solam summam cum aliis Cant(ant)is Resonare, sive in Instrumentis ludere creabuntur. Et per totam Oct(av)am Sacratissimi Corporis Christi summas Vesperasque Omnes.

Sexto. Si aliquando aliquem se absentare neque in lo(cu)m suum substituere contigerit, illum R[evere]nd[us] D[omi]nus Sacristianus, pro quolibet Vice solarario proportionato privabat, et pro expensis Sacristiae applicabit.

Septimo. Iidem Musici Instrumentales qu(i) ad Chorum sabiiciantur Domino Cantori Ordinario eiusdem Ecclesiae sine (i)lla[m] alteretione.

Octavo. Quicumque praedictorum D[omi]norum Musicorum s(...) Ecclesiae viservire, Voluerit, de Anno ad Annum conducatur a (Pa)tre Sacristiano, et in expiratione cuiuslibet Quartualis solarium ac(cip)iat in fine aute[m] Anni tempe(s)tive[m] de disces(s)u suo Certiorem illum f(...)ei(...).

Nono. Quolibet Quartuali post acceperum solarium Mis(...)a(...)e Requiem a R[evere]ndo D[omi]no Sacristi(a)no absolvere(...) pro animas in Purgatorio existent sonare tenebuntur. Pro quo labore R[evere]nd[us] D[omi]n[us] Sac(ristianus) Viginti florenos sibi reservabit, tum et Cantores Contentabit.

Decimo. Diarium sive summarium obligationu[m] suarum qui et illorum quib[us] dieb[us] adesse Choro debeat descriptum pen(...) s(...) habet. Ut supra.

Et hic in Continen Idem R[evere]nd[us] (...)n[us] ConCan[oni]c[us] n[oste]r Anonius *Antonius* a R[evere]ndo D[omi]no Praelato postulavit, ut a suprascripta summa sex millium (f)lorenos (...)us Annum v[i]d[el]i[cet] Quadringinti Viginti floreni integri nonni si post decessum (mu)sicis postulatio pro isti Quatuor Musicis perrineat (...)u(...)nt(...) Ut a ipsius Centum Septuaginta, reliqua vero summa censualis sc[ilicet] Ducenti Quinqua(gint)a floreni ipsi postulanti pro necessa(r)is et expensis licitus et honestis cedat (Q)uod de Consensu R[evere]nd[i]ss[i]mi et totius Capituli Generalis obt(...)e. Interim R[evere]nd(us) D[omi]n[us] Sacristianus diebus solennioribus quibus statio esse solet (...) Musicos conducet. Summa 170 florenos saltim pro Summis et secundis Vesp[eris]. Post Iura ve(...)i[mus] d[o]m[in]i Religiosi sequi(...).

Diarium sive Summarium Festorum (...) quae tenentur inservire suprascripti Instrume(nti) Musici.

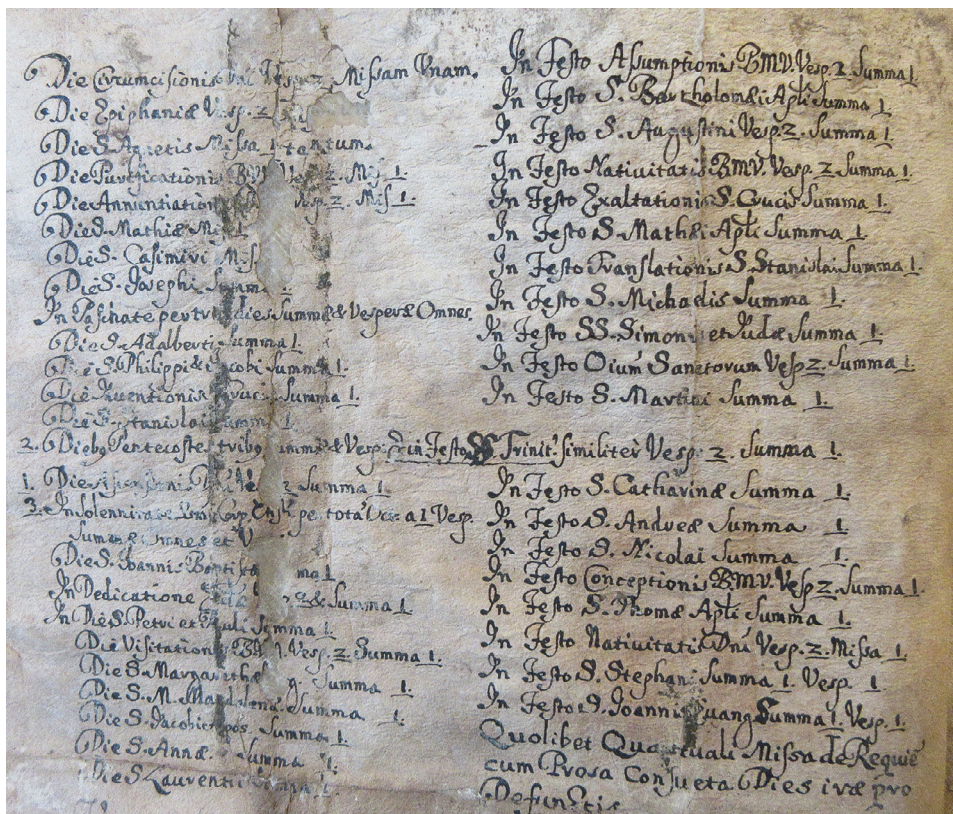
Diebus D[omi]nicis O[mn]ib[us] praeter Quadragesimam & A(dven)tum Summis Missis tantum adesse tenebuntur.

- 72 -

- Die Circumcisionis D[omi]ni Vesp(erae et) Missam unam
- Die Epiphaniae Vesp[erae] 2 (...)
- Die s[anctae] Agnetis Missa 1 tantum
- Die Purificationis B[eatae] V[irginis] M(ariae) Vesp(erae) 2, Mis[sa] 1
- Die Annuntiation(is Domini) Vesp(erae) 2, Mis[sa] 1
- Die S[ancti] Mathiae Missa 1
- Die S[ancti] Casimiri Mis(sa)
- Die S[ancti] Iosephi Sum(ma)
- In Paschate per tr(es) dies Summae & Vesperae Omnes
- Die S[ancti] Adalberti Summa 1
- Die S[ancti] Philippi & Iacobi Summa 1
- Die Inventionis (Sanctae) Cruc(is) Summa 1
- Die S[ancti] Stanislai (S)umm(a) 1
- 2.¹⁵ Dieb[us] Pentecostes trib[us] (su)mmae & Vesp(erae) Et in Festo S[anctis] S[imae] Trinit[atis] similiter Vesp[erae] 2 Summa 1
- 1. Die Ascensionis D[omi]ni Ve(sperae) 2 Summa 1
- 3. In solennitate S[anctissimi] Corp[oris] Christi pe(r) tota[m] Oc[ta]v[am] a 1 Vesp[erae] summae Omnes et V(esperae)

¹⁵ Liczebniki na początku trzech kolejnych wierszy są korektą – omyłkowego zapewne – pominięcia uroczystości Wniebowstąpienia. Świadczą one o wadze, jaką ks. J. Brodowski przywiązywał do opracowania dokumentu.

Die S[ancti] Ioannis Baptistae (Sum)ma 1
 In Dedicatione Eccl[esi]ae V(es)p[erae] 2 & Summa 1
 In Die S[ancti] Petri et P(a)uli Summa 1
 Die Visitation(is) B[eatae] M[ariae] Vesp[erae] 2 Summa 1
 Die S[anctae] Margarethae (Vir)g[inis] Summa 1
 Die S[anctae] M[ariae] Magdalenae Summa 1
 Die S[ancti] Iacobi Apos[toli] Summa 1
 Die S[anctae] Annae Summa 1
 Die S[ancti] Laurentii Summa 1
 In Festo Assumptionis B[eatae] M[ariae] V[irginis] Vesp[erae] 2 Summa 1
 In Festo S[ancti] Bartholomaei Ap[osto]li Summa 1
 In Festo S[ancti] Augustini Vesp[erae] 2 Summa 1
 In Festo Nativitatis B[eatae] M[ariae] V[irginis] Vesp[erae] 2 Summa 1
 In Festo Exaltationis S[anctae] Crucis Summa 1
 In Festo S[ancti] Mathaei Ap[osto]li Summa 1
 In Festo Translationis S[ancti] Stanislai Summa 1
 In Festo S[ancti] Michaelis Summa 1
 In Festo S[anctis] Simoni et Iudae Summa 1
 In Festo O[mn]ium Sanctorum Vesp[erae] 2 Summa 1
 In Festo S[ancti] Martini Summa 1
 In Festo S[anctae] Catharinae Summa 1
 In Festo S[ancti] Andreae Summa 1
 In Festo S[ancti] Nicolai Summa 1
 In Festo Conceptionis B[eatae] M[ariae] V[irginis] Vesp[erae] 2 Summa 1
 In Festo S[ancti] Thomae Ap[osto]li Summa 1
 In Festo Nativitatis D[omi]ni Vesp[erae] 2 Missa 1
 In Festo S[ancti] Stephani Summa 1 Vesp[erae] 1
 In Festo S[ancti] Ioanni Evang[elistae] Summa 1 Vesp[erae] 1
 Quolibet Quartuali Missa de Requite[m] cum Prosa consueta Dies irae pro Defunctis.
 Ut autem supra (...) Omnia majorem auctoritatem atque perpetuu[m] (...) habeant,
 mod(...) Capitulum pro Confirmatione (...) susceptione impetranda praese(nte)am
 ad Illus(...) et R[evere]nd[issi]m(...) (...)oci (...) vel suae celsitudinis R[everen]
 d[i]ss[i]m(...) (...)ga eum in (...)ualibus quam Vi(...)um de medio sui Ad[modu]
 m R[evere]ndum (Dominum) Gregorium Respondowski Ec[c]l[esia]e S[anctis]
 s[i]mi Corporis Ch[ri]sti Sacristianus (...)vit (...)ed(...) in (...)tis Con(...)i et
 Capituli ingrossare commisit.

Il. 2. ABC, ms. B. 35, *Miscellanea 1518-1838*, s. 72 (fragment), fot. Cz. Grajewski

Nie jest celem niniejszego studium dokładne tłumaczenie tekstu fundacji, stąd tylko ogólnie zostaną przybliżone jego zasadnicze zapisy. Po uroczystej inwokacji wpisane zostały: miejsce i data sporządzenia aktu fundacyjnego (6 lipca 1675 roku) oraz okoliczność powstania dokumentu: w czasie obradującej kapituły generalnej.

W części wstępnej autor napisał, iż tekst fundacji po zaaprobowaniu przez kapitułę będzie własnoręcznie (*manu propria*) podpisany i opatrzony pieczęcią konwentu. Mimo że ostatecznie tak się nie stało, fundacja spełniła swą rolę. Wiadomo bowiem z innych źródeł (m.in. z późniejszych ksiąg rachunkowych zakrystii kościoła Bożego Ciała), że kapela muzyczna była obecna podczas celebracji liturgicznych; zakrystian, dysponując m.in. środkami wskazanymi w akcie fundacyjnym, wypłacał muzykom honoraria za uświetnienie konkretnych uroczystości¹⁶.

¹⁶ Por. Cz. Grajewski, *Wydatki zakrystii krakowskiego kościoła Bożego Ciała (I poł. XVII w.) jako świadectwo kultury muzycznej Kanoników Regularnych Laterańskich*, „Roczniki Teologiczne”, 65 (2018) nr 13, s. 217-237; tenże, *Muzyka liturgiczna w krakowskim kościele Bożego Ciała w II połowie XVII wieku w świetle księgi wydatków zakrystii (1616-1668)*, „Roczniki Humanistyczne”, 67 (2019) nr 12, s. 57-65; tenże, *Krakowski klasztor kanoników regularnych laterańskich jako mecenas kultury muzycznej (1668-1676)*, „Roczniki Humanistyczne”, 68 (2020) nr 12, s. 45-57.

Z dokumentu wynika, że fundację powołano za rządów prepozyta generalnego Wiktoryna Weresczyńskiego (1673-1694). Nie była przypadkiem odosobnionym, aczkolwiek rzeczywiście bardzo hojnym. Podobną fundację muzyczną utworzyli Mikołaj Misiecki z Anną Rarowską, którzy 1 lutego 1631 roku „składają legat w wysokości 400 fl. na śpiew Pasji Chrystusa w każdy piątek w kościele Bożego Ciała”¹⁷. Dalej, z akt wizytacyjnych klasztoru w Kurozwękach (10 lutego 1797 roku) wynika, że ks. Euzebiusz Grzybowski przeznaczył 4210 florenów polskich m.in. na zatrudnienie organisty¹⁸.

Książd J. Brodowski szczegółowo fundacji sprecyzował w dziesięciu punktach. W pierwszym wskazał, iż środki finansowe pochodzące z dóbr ziemskich oraz owe 6000 florenów z woli fundatora mają być lokowane na tzw. wyderkafie (rodzaj inwestycji-pożyczki). Powstała w ten sposób stała płatność (420 florenów rocznie) miała być przekazywana do rąk zakrystiana w dwóch ratach rocznych: pierwsza na uroczystość św. Jana Chrzciciela, druga zaś na Trzech Króli. Z tej sumy, raz na kwartał, zakrystian winien wypłacać należność czterem instrumentalistom. Każdy z nich otrzymywać miał kwartalnie 25 florenów (łącznie kapela 400 florenów rocznie), a pozostałą kwotą 20 florenów zakrystian mógł swobodnie dysponować w ciągu roku. Dochowanie warunków fundacji spoczywało na zakrystianie, którym w momencie jej powołania był ks. Grzegorz Respondowski, jak wynika z końcowego akapitu aktu fundacyjnego.

W drugim punkcie ks. J. Brodowski zezwala na możliwość inwestowania kapitału w sposób inny niż wyżej wymieniony, jednak inwestor musi na to uzyskać zgodę prałata (tj. prepozyta generalnego). Punkt trzeci fundacji stanowi, iż w przypadku trudności ze ściąganiem należnej raty od zainwestowanego kapitału, prepozyt generalny jako opiekun (kurator kościoła) wystąpi na drogę prawną przeciwko dłużnikom, by należność otrzymać.

Czwarty punkt jest najbardziej interesujący od strony muzycznej, ujawnia bowiem skład instrumentalny, jaki miał na myśli fundator. Najpierw więc wymienieni są dwaj *fidicines*. Trudno z całkowitą pewnością stwierdzić, o jaki instrument chodzi (*fides*)¹⁹, mimo że określenie to w tamtym czasie nie było odosobnione²⁰. Pewne jest natomiast to, że był to instrument strunowy, występujący już w starożytności²¹. Określenie „fidicines” kojarzyć się może z *fidel*, poprzedniczką skrzypiec.

¹⁷ ABC, ms. B. 35, *Miscellanea 1518-1838*, s. 75.

¹⁸ (...) *ex Summa Resignatione Officii per A[dmodum] R[everendum] Eusebium Grzybowski 4210 fl[orens] p[olonorum] cum (...) quod relicta, in expensas recenseat, non nisi ea, quae reparatione signaturae supra Templum, necnon contractui Organorum impensa sunt.* Archiwum OO. Paulinów na Jasnej Górze, ms. 254, *Acta Visitationum Monasteriorum seu Praepositarum Regularium Lateranensium Ordinis S[ancti] Augustini Congregationis Cracoviensis Anno Domini 1782 conscripta*, Wilno 1784, s. 87.

¹⁹ P. Maxime, *Carmen. Étude d'une catégorie sonore romaine*, Paris 2016, s. 21.

²⁰ Np. podczas uroczystości Bożego Ciała w Gnieźnie w 1579 roku brali udział właśnie *fidicines*. W. Zientarski, *Z dziejów katedralnej kapeli muzycznej w Gnieźnie*, „Nasza Przeszość”, 24 (1966) s. 145.

²¹ Instrument obecny już w sztuce starożytnego Rzymu. Zob. M. Podini, *La rappresentazione dei suonatori di strumenti a corda o fidicines nell'arte ufficiale romana. Spunti di riflessione*,

Z uwzględnieniem marginesu błędu można przyjąć, że chodzi właśnie o skrzypce, chociaż z drugiej strony, już w XVII wieku w dokumentach krakowskich kanoników regularnych, muzyków grających na skrzypcach określano tak, jak obecnie²². W literaturze sugerowane są ponadto inne instrumenty strunowe: lutnia²³, kobza²⁴, cytara bądź lira, zwłaszcza w odniesieniu do źródeł starożytnych, albo ogólnie instrument strunowy²⁵. Można zasugerować, że chodzi o instrument melodyczny, skoro w źródłach często występuje w zespole razem z innymi instrumentami, w tym dętymi, w domyśle – do realizacji polifonii.

Trzecim opłacanym muzykiem miał być *tubicen tubae corneae* (trębacz²⁶ grający na trąbce zakrzywionej), inaczej nazywany kornecistą, jak przekazał ks. J. Brodowski. Dzięki tej precyzacji wątpliwości być nie powinno – chodzi o kornet (wł. *cornetto*, niem. *zink*, tzw. cynk krzywy, czarny)²⁷. Ten wcześniej dość popularny instrument od połowy XVIII wieku wychodził już z użycia, skutecznie wypierany przez skrzypce, ale np. w Niemczech wciąż był jeszcze używany (kantaty J.S. Bacha), a konserwatywni muzycy niemieccy grali na nim nawet w początku XIX stulecia. Był to instrument dęty drewniany, którego charakterystyczną cechą był drewniany ustnik w formie właściwej instrumentom blaszanym.

Ostatnim z wymienionych muzyków był również trębacz, lecz grający na *tubae aeneae*²⁸. W dokumencie został doprecyzowany jako *quartpuzanista*. Określenie to, obecne w dawnej polszczyźnie, jak również w językach zachodnich²⁹, wskazuje

„Ocnus. Quaderni della Scuola di Specializzazione in Beni Archeologici”, 18 (2010) s. 178; Zienarski, *Z dziejów katedralnej kapeli*, s. 163.

²² Grajewski, *Wydatki zakrystii*, s. 218-219; tenże, *Krakowski klasztor*, s. 54.

²³ F. Fless, K. Moede, *Music and Dance. Forms of Representation in Pictorial and Written Sources*, w: *A companion to roman religion*, red. J. Rüpke, Malden-Oxford-Carlton 2007, s. 249.

²⁴ Por. B. Szydłowska-Cegłowa, *Staropolskie nazewnictwo instrumentów muzycznych*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977, s. 55.

²⁵ *Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce*, t. 4, z. 1 (29), red. M. Plezia, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975, kol. 183.

²⁶ *Qui tuba canit, dicitur tubicen*. A. Pompa, *De differentiis verborum*, Augusta Taurinorum [Turyn] 1852, s. 302.

²⁷ Termin „tuba” najczęściej tłumaczony był jako trąbka, rzadziej jako kornet. Szydłowska-Cegłowa, *Staropolskie nazewnictwo*, s. 11.

²⁸ Nazwa wskazuje na materiał – brąz – z jakiego wyrabiano trąbki. Instrumenty takie już wcześniej używane były m.in. w służbie muzyki miejskiej w Krakowie. Por. A. Grabowski, *Starożytnicze wiadomości o Krakowie. Zbiór pism i pamiętników tyczących się opisowej i dziejowej przeszłości, oraz zwyczajów tej dawnej stolicy kraju, z dodatkiem różnych szczegółów Polaków zając mogących*, Kraków 1852, s. 276.

²⁹ „Puzdro albo skrzynia z skrzypicami. Skrzynka z sałamykami. Puzderko małe, w nim kilka piszczałek. Puzon z rejestrem tenorowym i kornet wielki. Quart-puzon ieden wielki. Partesów muzykowych pisanych 6. Małych puzonów i kornetów 3”. Zob. *Pamiętniki do historii Stefana króla polskiego, czyli, korespondencya tego monarchy, oraz zbiór wydanych przez niego urzędzeń*, red. E. Raczyński, Warszawa 1830, s. 165. Najstarszym odnalezionym dokumentem wymieniającym puzon kwartowy jest inwentarz z Kassel (1573). Por. A. Baines, *Two Cassel Inventories*, „The Galpin Society Journal”, 4 (1951) s. 30-38.

na basową odmianę puzonu³⁰. Była to forma rozmiarowo najmniejsza spośród basowych puzonów, której konstrukcja, z powodu ograniczonej długości ludzkiego ramienia, wymagała charakterystycznego uchwytu na suwaku. Większe od niego były tylko puzon kwintowy i bardzo rzadko używany puzon oktawaowy. Tak więc kapela, ufundowana przez ks. J. Brodowskiego składałaby się z dwóch muzyków grających na instrumentach strunowych i dwóch na instrumentach dętych. Czy taki zespół mógł brzmieć dobrze? Warto przyjrzeć się np. *Nieszporom o Najświętszej Marii Pannie (Vespro della Beata Vergine)* C. Monteverdiego (wyd. 1610 rok), w których grupa melodyczna składa się właśnie ze skrzypiec, kornetów i puzonów. Oczywiście wielki kompozytor w utworze dołączył jeszcze sekcję akompaniującą. W przypadku fundacji ks. J. Brodowskiego widzimy podobny skład, z tą różnicą, że akompaniament (*basso continuo*) – można się jedynie domyślać – stanowiły organy.

W kolejnym punkcie aktu fundator ogólnie zaznaczył, w które święta i nabożeństwa muzycy ci mieli pełnić swoją powinność. Z zapisu wynika, że chodzi o główną Mszę i nieszpory (pierwsze i drugie) w każde święto I i II klasy, we wszystkie niedziele poza Wielkim Postem i Adwentem, a także święta rytu podwójnego oraz przez całą oktawę Bożego Ciała (na sumach i we wszystkie nieszpory). Podczas tych nabożeństw z udziałem ludu ma rozbrzmiewać śpiew i muzyka instrumentalna.

Szesty punkt reguluje kwestię absencji. Gdyby kiedykolwiek, którykolwiek z muzyków nie mógł stawić się do pełnienia obowiązków w wyznaczonym terminie, zobowiązany był do znalezienia zastępcy, któremu w takim wypadku przysługiwało zapisane w akcie honorarium. W przypadku niemożności uzyskania zastępstwa, zakrystian nie wypłacał gaży, a niezapłacona kwota mogła być wydatkowana na potrzeby zakrystii.

Siądmy punkt stanowi, iż instrumentalisci podlegać mają aktualnie urzędującemu kantorowi kościoła bez żadnego wyjątku.

Treść punktu ósmego nie jest dość jasna. Wydaje się, że chodzi o sytuację, kiedy muzyk po upływie któregośkolwiek kwartału zdecydowałby się na całoroczny kontrakt (*de anno ad annum*). Wówczas osoba taka również podlegać będzie zakrystianowi i zapłatę otrzyma nie wcześniej, aż wykona swoje zobowiązanie.

W dziewiątym punkcie fundator wskazuje dodatkowe dni (poza świętami), w które wymagał udziału muzyków w trakcie Mszy św. Były to cztery dni (raz w kwartale, po otrzymaniu zapłaty), kiedy zakrystian odprawiał Msze żałobne (*Requiem*) w intencji dusz czyśćcowych. Na ten cel miał on zarezerwować 20 florenów, z których opłacał również kantorów za udział w tych Mszach.

Ostatni, dziesiąty punkt jest właściwie aneksem – sumariuszem obowiązków i dokładnym wykazem świąt, w które kapela miała być obecna. Zanim jednak ks. J. Brodowski sporządził listę świąt, wychodząc naprzeciw prośbie adresowanej do prepozyta generalnego przez kanonika Antoniego, by wyasygnować 170 florenów z przeznaczeniem na wykonanie ławek dla tychże muzyków, uwzględnił tę kwotę i odpowiedni zapis umieścił w tekście.

Wykaz obejmuje 46 dni. Zważywszy jednak, że muzycy zobowiązani byli do grania przez trzy dni Wielkanocy, oktawę Bożego Ciała oraz kwartalne dni

³⁰ Szydłowska-Cegłowa, *Staropolskie nazewnictwo*, s. 163.

wymienione na końcu dokumentu, wymiar dzienny wzrastał do 58, powiększony dodatkowo o około 38, gdyż – zgodnie z punktem piątym – muzyka miała być zapewniona także we wszystkie niedziele (poza Wielkim Postem i Adwentem) oraz święta I i II klasy, choć te ostatnie zapewne wymienione już zostały w sumariuszu. Można więc w przybliżeniu założyć, że instrumentalisci wypełniali swoje obowiązki przez około jedną czwartą dni w roku. Warto zauważyć, że często należało grać nie tylko w czasie Mszy, ale i niesporów (w dniu poprzednim, a niekiedy także w tym samym).

Zastanawiać może brak w wykazie dnia poświęconego Stanisławowi Kazimierczykowi (1433-1489), kanonikowi regularnemu, którego kult szerzyli przecież jego konfratry, tym bardziej, że pochowany został w kościele klasztornym na Kazimierzu. W dniu jego śmierci (3 maja) w ówczesnym kalendarzu liturgicznym czczono pamiątkę znalezienia Krzyża Świętego (*inventio sanctae crucis*). I ten właśnie dzień widnieje w spisie fundacyjnym. Być może ks. J. Brodowski wobec okkurencji obchodów w dniu 3 maja (tj. Znalezienie Krzyża św. i bł. Stanisława Kazimierczyka), w wykazie wskazał wyłącznie ten pierwszy – oficjalny wszak obchód liturgiczny. W każdym razie, dwukrotne umieszczenie imienia Stanisława odnosi się bez wątplenia do św. Stanisława ze Szczepanowa Biskupa (uroczystość główna 8 maja oraz *Translatio s. Stanislai* 27 września).

Fundacja ks. J. Brodowskiego nie jest ewenementem – podobne inicjatywy podejmowane były w różnym czasie, nie tylko w ośrodkach kanonickich. Nie powinna jednakże pozostać niezauważoną. Zwłaszcza hojność darczyńcy zwraca uwagę: jeśli od kwoty 6000 florenów odliczyć owe 170 florenów zarezerwowane na sporządzenie ławek, to spodziewany przez ks. J. Brodowskiego roczny dochód w wysokości 420 florenów, i to liczony tylko do wyczerpania kapitału (tj. bez odsetek), wystarczyłby do utrzymania kapeli na warunkach zapisanych w akcie fundacyjnym przez około 14 lat. Tak więc – *o felix causa!* – Stwórca piękna pozwolił, by kapela ufundowana przez ks. J. Brodowskiego działała aż do jego śmierci (26 stycznia 1689 roku) i on sam mógł cieszyć się efektami własnej wspianałomyślności, z krótką przerwą na administrowanie klasztorem w olbromskim w latach 1861-1863 i pobyt w klasztorze kłobuckim w 1863-1865. Jednakże tradycja muzyki instrumentalnej w krakowskim klasztorze okazała się znacznie trwalszą – jeszcze bowiem na przełomie XIX i XX wieku w niedziele i święta podczas wieczornej rekreacji grał kwartet smyczkowy, a klerycy w nowicjacie obowiązkowo uczyli się gry na fortepianie³¹.

Zważywszy, że w tamtym czasie muzykę liturgiczną, przynajmniej w znaczących ośrodkach, tworzyła schola gregoriańska ze swoim kantorem plus jeszcze organistą, to kościół Bożego Ciała w Krakowie, *Matrix et Caput Proventiae*, jawi

³¹ Cz. Grajewski, *Kanonik Jan z Lublina i jego tabulatura*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 108 (2017) s. 118.

się jako jaśniejący kulturą, nie tylko muzyczną³². Ze źródeł historycznych wyłania się obraz zgromadzenia pieczęłowicie dbającego o liturgię. Światli kanonicy upatrywali w niej źródeł przeżyć duchowych. Z troską o godziwe wynagrodzenie muzyków, pracujących w ośrodkach kanonickich doskonale wpisuje się w profil działalności kulturotwórczej kanoników regularnych laterańskich, konsekwentnie budowany od początku istnienia prepozytury Bożego Ciała na krakowskim Kazimierzu.

REFERENCES / BIBLIOGRAFIA

Źródła

Archiwum Klasztoru Bożego Ciała w Krakowie

brak sygn., *Acta Capituli Generalis Conventus S[anctis] S[imi] Corporis Christi Casimiriae ad Cracoviam Canonice Regularium S[ancti] Augustini ab A.D. 1628.*

brak sygn., *Memoriale Fratrum et Benefactorum Defunctorum Congregationis Canonice Regularium Lateranensium.*

ms. B. 35, *Miscellanea 1518-1838.*

Archiwum OO. Paulinów na Jasnej Górze

ms. 254, *Acta Visitationum Monasteriorum seu Praepositarum Canonice Regularium Lateranensium Ordinis S[ancti] Augustini Congregationis Cracoviensis Anno Domini 1782 conscripta.*

Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie

Liber Ordinandorum, t. IV.

Biblioteka Jagiellońska

ms. 3742 III, Ranatowicz Stefan, *Casimiriae Civitatis Urbi Cracoviensi Confrontatae, Origo. In eaque Ecclesiarum erectiones et religiosorum fundationes nec non series vitae res gestae praepositorum Conventus Canonice Regularium Lateranensium S[ancti] Augustini ad Ecclesiam Sacratissimi Corporis Christi descriptae.*

Opracowania

Baines Anthony, *Two Cassel Inventories*, „The Galpin Society Journal”, 4 (1951) s. 30-38.

Bieńkowska Irena, *Mecenat muzyczny Radziwiłłów w XVIII wieku – od Karola Stanisława do Karola Stanisława „Panie Kochanku” Radziwiłła*, „Rocznik Lituanistyczny”, 1 (2015) s. 171-183.

Fless Friederike, Moede Katja, *Music and Dance. Forms of Representation in Pictorial and Written Sources*, w: *A companion to roman religion*, red. J. Rüpke, Malden-Oxford-Carlton 2007, s. 249-262.

³² Rozwój intelektualny zakonników był integralnym, niezastąpionym i niezbywalnym elementem indywidualnej i wspólnotowej *disciplinae regularis vitae*. Por. Łatak, *Kultura książki w wolskim klasztorze*, s. 70-71.

- Grabowski Ambroży, *Starożytnicze wiadomości o Krakowie. Zbiór pism i pamiątek dotyczących się opisowej i dziejowej przeszłości, oraz zwyczajów tej dawnej stolicy kraju, z dodatkiem różnych szczegółów Polaków zajęć mogących*, Kraków 1852.
- Grajewski Czesław, *Kanonik Jan z Lublina i jego tabulatura*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 108 (2017) s. 111-121.
- Grajewski Czesław, *Krakowski klasztor kanoników regularnych laterańskich jako mecenas kultury muzycznej (1668-1676)*, „Roczniki Humanistyczne”, 68 (2020) nr 12, s. 45-57.
- Grajewski Czesław, *Muzyka liturgiczna w krakowskim kościele Bożego Ciała w II połowie XVII wieku w świetle księgi wydatków zakrystii (1616-1668)*, „Roczniki Humanistyczne”, 67 (2019) nr 12, s. 57-65.
- Grajewski Czesław, *Wydatki zakrystii krakowskiego kościoła Bożego Ciała (I poł. XVII w.) jako świadectwo kultury muzycznej Kanoników Regularnych Laterańskich*, „Roczniki Teologiczne”, 65 (2018) nr 13, s. 217-237.
- Kątny Łukasz, *Kultura muzyczna Kanoników Regularnych Laterańskich Prepozytury Bożego Ciała i wybranych klasztorów kongregacji krakowskiej w latach 1405-1795*, Warszawa 2016 [rozprawa doktorska, UKSW, egzemplarz w Bibliotece UKSW].
- Krzysztofowicz Stefania, Śnieżyńska Ewa, *Obrazki wotywnie z kościoła Bożego Ciała*, „Polska Sztuka Ludowa”, 1 (1967) s. 33-52.
- Łatak Kazimierz, *Klasztor kłobucki. Przestrzeń – ludzie – aktywność – kultura*, Łomianki 2022.
- Łatak Kazimierz, *Kultura książki w wolbromskim klasztorze kanoników regularnych laterańskich w czasach nowożytnych*, „Echa przeszłości”, 11 (2010) s. 69-90.
- Łatak Kazimierz, Pęgier Małgorzata, *Kronika Stefana Ranatowicza*, Łomianki 2017.
- Maxime Pierre, *Carmen. Étude d'une catégorie sonore romaine*, Paris 2016.
- Pamiętniki do historii Stefana króla polskiego, czyli, korespondencya tego monarchy, oraz zbiór wydanych przez niego urzędzeń*, red. E. Raczyński, Warszawa 1830.
- Podini Marco, *La rappresentazione dei suonatori di strumenti a corda o fidicines nell'arte ufficiale romana. Spunti di riflessione*, „Ocnus. Quaderni della Scuola di Specializzazione in Beni Archeologici”, 18 (2010) s. 177-189.
- Pompa Ausonius, *De differentiis verborum*, Augusta Taurinorum [Turyń] 1852.
- Ryłko Stefan, *Droga do kanonizacji bł. Stanisława Sołtysa zwanego Kazimierczykiem*, Kraków 1997.
- Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce*, t. 4, z. 1 (29), red. M. Plezia, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975.
- Szydłowska-Cegłowa Barbara, *Staropolskie nazewnictwo instrumentów muzycznych*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977.
- Zientarski Władysław, *Z dziejów katedralnej kapeli muzycznej w Gnieźnie*, „Nasza Przeszłość”, 24 (1966) s. 143-166.